

מתי אבוא ואראה פני אלוהים?

על חוויית נוכחות האל בעולמנו הדתי

ד"ר אלון גושן-גוטשטיין

צמאה נפשי לאלהים לאל חי
מתי אבוא ואראה פני אלהים?
(תהילים, מ"ב)

א

ניתן דעתנו לפסוק המשמש ככותרת. מי באמת יכול להעלות את השאלה "מתי אבוא ואראה פני אלהים"?

מזמור מ"ב בתהילים הוא שיר מתקופת בית המקדש, המשקף את תהפוכות חייו של היחיד ואת מידת קרבתו לאלוהים והתרחקותו ממנו. השאלה, מתי הוא יכול לבוא ולראות את פני אלוהים, היא בעבורו כלי לפרשנות נכונה של חייו, הנקבעת על פי מידת קרבתו לאלוהים. המזמור מניח אפשרות קונקרטיה לראות פני אלוהים ולבטא את הצמא אליו. אפשרות זו באה לידי ביטוי ביכולת לבוא לבית המקדש.

אני מדגיש שמזמור זה נאמר על ידי יחיד, מכיוון שהדברים שאומר בהמשך מבוססים על ההנחה שעצם העיסוק בנוכחות אלוהים נוגע לתחומו של היחיד, שהרי אנו מתייחסים לעניין שבתודעה, היכול להימדד רק על ידי היחיד. נוכחות אלוהית בחברה מכוונת אפוא לקולקטיב כאוסף של יחידים המסוגלים לעגן בתודעתם את תחושת הנוכחות האלוהית.

האם מזמור כזה וכדוגמתו יכולים להמשיך לשמש אותנו? האם אנו יכולים להיזקק להם בכנות גם כשאינן לנו בית אלוהים ואין לנו ראיית פני אלוהים? האם אנחנו יכולים לומר

* על פי הרצאה שנישאה ב'כנס לביא' שהתקיים בירושלים בתשרי תש"ס, ועסק בעבודת ה' של היהודי המודרני. הכנס נערך ביוזמת הקיבוץ הדתי בשיתוף הישיבה אוניברסיטה, בית מורשה בירושלים, אוניברסיטת בר-אילן והסוכנות היהודית. ההרצאה עובדה למסגרת הנוכחית על ידי מערכת 'אקדמות', תוך ניסיון לשמור על צביון הדברים שבעל פה.

שאנחנו באמת חפצים לראות את פני אלוהים, שאנו צמאים?
שאלות אלה הן פתח לדיון בשאלה של מקומה של הנוכחות האלוהית בעולמנו הדתי כיום.
העובדה שאנו ממשיכים להשתמש בשפה של ספר תהילים מלמדת כי משהו מן המטען
המקורי ממשיך להתקיים בקרבנו, אך השאלה היא כיצד ובאלו פרמטרים.

ב

השאלה הראשונה שאבקש להעלות היא עד כמה מבנה היהדות – הגיונה הפנימי והארגוני
– קשור ומותנה בנוכחות אלוהים. לאמור: אינני מכוון כאן ליכולת החוויה של היחידים,
אלא לדת כמערכת כוללת – עד כמה היא ממשיכה להיזקק לנוכחות אלוהים כמרכיב
מרכזי.

לשון אחר: האם הדת היתה יכולה להמשיך לתפקד, להתקיים ולהרגיש בטוחה ושלווה,
אילו המודעות לנוכחות האל לא היתה מרכיב מרכזי בדת? לדעתי התשובה החד משמעית
היא כן.

ייתכן שכל דת, המתפקדת גם כמנגנון ציבורי, חייבת
להתנתק ממושגים של מודעות ושל חוויית נוכחות
ולהתרכז בהקמת מסגרות פורמליות ואובייקטיביות. ברור
שגם היהדות, כפי שהיא התגבשה במהלך אלפי שנים,
יכלה לעצב דרכי הנהגה, אופני קבלת סמכות ואורח חיים
בשמו של רצון אלוהים, אך בלי התניה באלמנט מודע של
נוכחות כמעצב את התודעה. נוכחות אלוהים אינה אלמנט
דומיננטי במערכת השיקולים ההלכתית ובעיצובה של
המערכת הדתית הנורמטיבית.

ואכן, סמכות דתית אינה נמדדת על פי מידת המודעות
לנוכחות אלוהים, וקרבת אלוהים אינה עומדת בבסיס
המנגנונים הדתיים. מידת המודעות לקרבת האלוהים שיש
לאדם המועמד למשרה רבנית אינה תנאי לקבלה או לאי
קבלה של המשרה.

**האם הדת היתה
יכולה להמשיך
לתפקד, להתקיים
ולהרגיש בטוחה
ושלווה, אילו
המודעות לנוכחות
האל לא היתה מרכיב
מרכזי בדת? לדעתי
התשובה החד
משמעית היא כן**

השאלה השנייה היא עד כמה מבנה החיים הדתיים תומך באפשרות מימוש תודעת נוכחות
אלוהים אצל היחיד ומביא למימושה. כלומר: להבדיל מארגונו של הדת כגוף ציבורי, האם
ברמה החינוכית הדת מביאה את האדם לקראת אפשרות מימוש תודעת נוכחות אלוהים?
שאלה זו קשה וסבוכה יותר מן השאלה הראשונה, משום שקיימות שיטות חינוכיות

ורעיוניות, המפרשות את מכלול החיים הדתיים כדרך לעיגונה של הנוכחות האלוהית. עלינו לשאול, האם השאיפה למצוינות דתית והחינוך לכך שמים דגש בהשגת נוכחות אלוהית כמושא חינוכי? האם אנחנו מודדים את ההצלחה החינוכית שלנו לפי מידת קרבת אלוהים של מי שהתחנך אצלנו? האם זו השאיפה שהמערכת כולה חותרת אליה או מחנכת לה? לדעתי, התשובה לשאלות אלה היא שלילית באופן חד-משמעי.

המערכת הדתית אמנם מודעת לכך שאלמנט העל שלה הוא 'אלוהים' וכי את קרבתו דורשים ובשמו מדברים, אך אין זה סוד שהוא אינו עומד במרכז החינוך ושבהחלט אפשר להגיע לרמות גבוהות של מצוינות דתית בלי שלנוכחותו תהיה חלק בתודעתו של האדם הדתי.

דומני כי אפשר להקצין את הדברים ולטעון כי בחוגים רחבים, ובכללם בחוג שנתאסף כאן, יש אפילו תודעה של משבר בכל מה שנוגע למודעות לנוכחות אלוהים. העובדה שאנשים אינם מדברים על כך בריש גלי, או שהם מתייחסים לכך בביטול או בציניות, מלמדת שחלק הארי של הציבור שמחננס כאן אינו רואה את המודעות לנוכחות האלוהים כאידאל שיש לחתור אליו.

האם המשבר הזה הוא פרי המודרנה, האם הוא תוצאה של השואה, או שמא של הפוסט מודרניזם?

**המערכת הדתית
אמנם מודעת לכך
שאלמנט העל שלה
הוא 'אלוהים' וכי את
קרבתו דורשים ובשמו
מדברים, אך אין זה
סוד שהוא אינו עומד
במרכז החינוך
ושבהחלט אפשר
להגיע לרמות גבוהות
של מצוינות דתית בלי
שלנוכחותו תהיה חלק
בתודעתו של האדם
הדתי**

לדעתי, לא. הבעיות האלה אינן מיוחדות לעידן המודרני, ותודעת המשבר הזו נובעת מקשיים מבניים הרבה יותר עמוקים בתוך היהדות. ייתכן שקשיים אלה הוקצנו בעידן המודרני מסיבות שאזכיר בהמשך, אך איני רואה את המשבר הזה כמודרני דווקא. אני סבור שמשבר זה מקיף את רוב מגיינו ובניינו של העם היהודי. דומה כי אפשר לדבר כאן על גלות השכינה כביטוי קונקרטי לכך שתודעת נוכחות אלוהית מרוחקת מאתנו, שאיננו שמים לב אליה ושכביכול אנו יכולים לחיות את חיינו, ובכלל זה אף את חיינו הדתיים, בלי לתת את דעתנו ואת לבנו לקרבת אלוהים ולנוכחותו בקרבנו.

בוודאי הדברים אמורים לגבי רוב הציבור היהודי שאינו שומר מצוות, ואשר אין לו האופציה – הקיימת במסורות דתיות אחרות – לדבר על קרבת אלוהים בלי שמירת מצוות. ממילא, אין כל עיסוק בקרבת אלוהים מחוץ למסגרת הקלסית של הציבור השומר מצוות.

בין שומרי המצוות לא נראה שיש הבדל בין אשכנזים

לספרדים, ובין יהודים בארץ ליהודים בחו"ל. אולי אפשר להצביע על "כיסים" מסוימים בעולם החסידי, בעיקר על הזרם השואב את השראתו מר' נחמן מברסלב, ואני חושב שאנשים הקרובים לתורתו יכולים בהחלט להיות "כיס" שמציג אלטרנטיבה בסוגיה זו של תודעת הנוכחות האלוהית.

כאמור, מקור הבעיה, לדעתי, הוא סיסטמי, וברצוני להעלות הרהורים אחדים בעניין. אף על פי שאין בהם שום חידוש, הם נראים לי רלוונטיים לדיון שלנו.

ג

הנקודה הראשונה שהייתי רוצה לעמוד עליה היא שהיהדות היא דת המשלבת בתוכה הגדרה לאומית וזהות דתית. פירושו של דבר, שהדרך להיכנס ללאום היא דרך הדת, הדרך להיכנס לדת היא דרך הלאום, ושני המרכיבים האלה מהווים מהות אחת והם בלתי נפרדים. הציבור הדתי-לאומי חרט על דגלו את המודעות לשני המרכיבים האלה כמגדירים את הזהות היהודית. לטענה זו נזדקק בהמשך.

כעת אבקש להעיר כמה הערות בעלות אופי היסטורי. אני רחוק מלצייר את התקופה המקראית כתקופה אידאלית (או האידאלית), אך אני סבור שאם ננסה לשרטט את הפרופיל התאורטי האידאלי של היהדות, הרי שהמקרא הוא נקודת פתיחה טובה.

אכן, אי אפשר לתאר את היהדות המקראית בלי לתת לנוכחות אלוהים מקום מרכזי. הקטגוריה התאולוגית המקראית המרכזית היא הברית, המהווה את המנגנון המעצב את היחסים שבין הקב"ה לבין ישראל. רבים רואים בברית מנגנון להסדרת חובות הדדיים של הקב"ה ושל ישראל, אך דומני כי ראייה זו לוקה בחסר שכן הברית גם מעגנת את הנוכחות האלוהית. כך, למשל, עולה משני פסוקי תוכחת הברית שבפרשת בחוקותי: "ונתתי משכני בתוכם ולא תגעל נפשי אתכם. והתהלכתי בתוכם והייתי לכם לאלוהים ואתם תהיו לי לעם" (ויקרא, כ"ו). כלומר, הפסוקים האלה נותנים לנו הגדרה של מהות הברית – השראת שכינתו של הקב"ה בקרבנו.

בתקופה המקראית יש שני מוסדות המעגנים את הנוכחות האלוהית כמשהו מודע, והם המקדש והנבואה. המקדש הוא הכתובת הגאוגרפית, מקום שכינת אלוהים, שבו אפשר לראותו ולהרגיש בנוכחותו. הנבואה היא מנגנון של שיחה דו-סטריית. היא אינה רק דרך לגלות את רצון אלוהים, אלא גם מערכת יחסים המניחה נוכחות, שבה אפשר לעמוד מול אלוהים ולדבר אתו בדו-שיח.

אי אפשר לחשוב על שני מוסדות אלה בלי להניח את מקומה המרכזי של הנוכחות, וממילא אי אפשר לחשוב על הדתיות היהודית הבסיסית המשתקפת במקרא, בלי לחשוב על שני המוסדות האלה. היוצא מדבריי הוא שהברית, הנבואה והמקדש הם שלושה מרכיבים

שבלעדיהם אי אפשר לחשוב כלל על היהדות, כפי שהיא נשקפת לעינינו במקרא. בסביבה דתית ורעיונית, שבה יש מוסדות כמו מקדש ונבואה, מובן שנוכחות אלוהים היא מושא של חתירה דתית. ממילא הדתיות של התקופה רוויה בשאיפה זו המתבטאת, המזינה את אותם מוסדות ומוזנת מהם. מובן שאינני טוען כי הכול מתמצה במוסדות אלו, שכן ברור שכמו כל מוסד אף הם חשופים לקלקלות.

**בסביבה דתית
ורעיונית, שבה יש
מוסדות כמו מקדש
ונבואה, מובן
שנוכחות אלוהים היא
מושא של חתירה
דתית.
היהדות בדורות
המאוחרים למקרא
חסרה את שני
המוקדים המרכזיים
האלה של נוכחות ולכן
היכולת שלנו לדבר
על נוכחות אלוהים
בתוך היהדות של
היום מוגבלת מאוד**

היהדות בדורות המאוחרים למקרא חסרה את שני המוקדים המרכזיים האלה של נוכחות. יהדות בלי מקדש ונבואה היא בעצם היהדות כפי שאנחנו מכירים אותה, והיכולת שלנו לדבר על נוכחות אלוהים בתוך היהדות של היום מוגבלת מאוד. העדר מרכיבים אלו מצריך מציאת תחליפים להם.

אם נהרהר במשמעות המושג תחליף נמצא שהוא כולל, בו-זמנית, הכרה שמהו חסר, אך גם הכרה בכך שיש לו תחליף שווה ערך. כלומר, בתוך המושג תחליף יש פרדוקס, מצד אחד נוכחות של משהו ומצד אחר ההעדר.

בראייה היסטורית אפשר לומר שהתחליפים של שני המוסדות האלה הם תפילה ותורה, שצמיחתם היא מעין תגובה לחורבן, והם מקבלים את מעמדם התרבותי המרכזי בעקבות החורבן. שניהם מעגנים את עיקרון הנוכחות. התורה התופסת את מקום הנבואה אינה דיאלוגית כמוה ואינה מניחה את אותה עוצמת הנוכחות. התפילה תפסה את מקום המקדש במובן זה שכשם שהמקדש היה מקום ראיית פני אלוהים, כך אדם העומד בתפילה צריך לעמוד נוכח פני אלוהים.

אם כן, הזהות היהודית והלאומית מוצאת את ביטויה בשלושה ממדים:

א. קיום המצוות (בשלמותו).

ב. תפילה.

ג. תלמוד תורה.

אף על פי שגם תלמוד תורה וגם תפילה הם מצוות ספציפיות, יש להם מעמד תרבותי מייצג ומכונן שמצדיק את הצגתם בפני עצמם.

כשאנחנו בודקים את המרכיבים האלה, הרי לנו המרכיבים שיגדירו בעבורנו מצוינות דתית. מהם תיגזר הפרוגרמה החינוכית שלנו, ומהם נבין מה הבעיות והסכנות האורכות לפתחנו

מבחינה דתית.

הסכנה שבקיום מצוות, המלווה אותנו למן המקרא ועד היום, היא של קיום מוחצן, של יציאת ידי חובה בקיום פורמלי-חיצוני בלי שתתלווה לו הרגישות המוסרית, ההכרה הדתית, או המודעות לנוכחות אלוהים, שצריכה בעצם ללוות את קיום המצוות בשלמותו.

תלמוד התורה מכיל בתוכו סכנת אליטיזם וסכנה של אינטלקטואליזם. לאמור: הסכנה שהוא יהפוך לתרגיל של מצוינות אינטלקטואלית בלי בסיס רוחני. אם תרצו, יש בו הסכנה שעמדת רבי יהושע במחלוקת תנורו של עכנאי תהפוך לתמונת-על של היהדות, שבה הדבר היחיד שהקב"ה יכול לעשות הוא לעמוד בצד, לחייך ולומר "ניצחוני בני".

מתוך שלושת הממדים, היחיד המניח באמת נוכחות אלוהית כבסיס לאותנטיות שלו הוא תפילה.

אולם דומני שאי אפשר לתאר את התפילה היהודית על גווניה כמונעת מתודעה של נוכחות אלוהים. יהודים יכולים לפנות לאלוהים בלשון נוכח ולומר לו "אתה", הם יכולים לקיים את כל הריטואל המבוסס על דיאלוג עם הקב"ה, אבל הנוכחות האלוהית עצמה יכולה להיות חסרה.

ד

ברצוני להצביע על כמה סימפטומים, שאותם אני רואה כמעידים על תחושה של משבר בנוגע לשמירת המודעות לקיומה של נוכחות אלוהית במסגרת התפילה היהודית.

הסימפטום הראשון הוא שחסר אצלנו באופן עקרוני ומהותי אלמנט של שתיקה, ודומה שחשוב לעמוד על משמעות הדבר.

חוויית בית הכנסת בעבורנו היא בעצם מעבר רצוף מסוג דיבור אחד לאחר. אם שפר חלקנו, אנו זוכים לעבור מתלמוד תורה לתפילה. אם לא שפר חלקנו – וכך ברוב המקרים – משיחת חולין, מחיי חברה לתפילה. כלומר, בית הכנסת הוא מקום מפגש חברתי בצד היותו מקום תפילה.

אם כן, יש לנו רצף של אותה פעילות – דיבור. מקצת הזמן הדיבור הוא בינינו לבין הזולת, מקצתו לימוד תורה ומקצתו תפילה. מי שעומד בצד אינו יכול להבחין בין סוגי הדיבור, שנקראו בשם אחד כולל "דבנן". כפי שכתב סם הילמן בספרו על בית הכנסת (*Synagogue Life*), "דבנן" הוא מושג הכולל בתוכו את שלושת מרכיבי הדיבור האלה. ברור שבין "דבנן" לבין תחושת נוכחות רב המרחק.

**חוויית בית הכנסת
בעבורנו היא בעצם
מעבר רצוף מסוג
דיבור אחד לאחר. אם
שפר חלקנו, אנו זוכים
לעבור מתלמוד תורה
לתפילה. אם לא שפר
חלקנו – וכך ברוב
המקרים – משיחת
חולין, מחיי חברה
לתפילה**

טענתי היא שחוסר השתיקה הוא מהותי, שכן הדבר מעיד

על החוסר בצורך לבודד את רגע העמידה מול אלוהים מרגעים אחרים. לא קיים צורך ליצור מתחם מיוחד ותנאים מיוחדים כדי להיכנס לתחושת נוכחות.

היכולת המדהימה של קבצנים ודברים כאחד לגשת לאדם המתפלל, כאילו התפילה היא מלמול בעלמא, היא עדות מחרידה שאין בקרבנו שום מודעות לכך שזהו רגע מבודד, נבדל, המצריך כללים משלו ומרחב מחיה משלו כדי ליצור משהו. כוונתי בעיקר לדיאלוג שאותו צריך ליצור בתוך השקט החסר כל כך. התפילה שלנו היא חד-סטריית לחלוטין. אם אנו מתפללים, ואין מישהו נוכח מולנו, גם לא נצפה לשום תשובה בדיאלוג.

יש לזכור שכל הצדקת הקיום של מוסדות דתיים המחנכים למצוינות דתית בדתות אחרות, היא שהם מאפשרים יצירת אווירה של שתיקה כדי לשמוע תשובה. מי שיקום בקרבנו ויאמר שציפייתו בתפילה היא לשמוע תשובה ייחשב להוזה ולמשוגע.

תפילה בעבורנו אינה דיאלוג, אפילו לא תהליך המביא לטרנספורמציה, שהרי אין לנו שום ציפייה שמהו יקרה בינינו לבין אלוהים בשעה שאנחנו עומדים להתפלל. מבחינתנו זה תהליך של שינון סדרת טקסטים, ומצוינות דתית משמעה ביצוע נכון של שינון סדרת הטקסטים האלה.

אם כן, התפילה הטובה ביותר, שבדרך כלל מוגדרת כ"תפילה ישיבתית", היא התפילה שבה יש מקסימום מודעות, התכוונות ואותנטיות מאחורי ביצוע נכון של שינון סדרת טקסטים קצובים מראש!

יש כאן אפוא מעגל: אם אנו לא מצפים שיקרה משהו בתפילה, הרי שדבר אכן לא קורה, ולפיכך אף אין מדריכים ומחנכים להתרחשות רוחנית בתפילה.

במסגרת החינוך, שלו אנו מקדישים את כל חיינו, אין שום הדרכה או חינוך לתפילה, מעבר לפירושי מילות התפילה, הנלמדים אולי עד כיתה ד'. אין הדרכה חינוכית כיצד יש להיכנס לעומק התפילה, מה צריך לקרות, לאיזו חוויה צריך לצפות, איך להתמודד עם המחשבות הזרות.

לאמתו של דבר, הבעיה הרבה יותר עמוקה: לא רק שאין לנו חינוך לתפילה, אין לנו הדרכה רוחנית. יש לנו תלמידי חכמים שיודעים לפסוק הלכות, רבנים שיודעים לקבוע מדיניות, חכמים היודעים לפרש טקסטים ותלמידים שיודעים להתווכח ביניהם. אך האם יש לנו מסורת כיצד יש להדריך מבחינה רוחנית בעבודת אלוהים? האם יש לנו דרכים לעמוד על טעויות הנעשות בנושא זה? האם יש למישהו מדדים הבוחנים כיצד מתקדמים בעבודת אלוהים, עד כמה קרובים לאלוהים, ולמה לצפות?

תפילה בעבורנו אינה
דיאלוג, אפילו לא
תהליך המביא
לטרנספורמציה,
שהרי אין לנו שום
ציפייה שמשהו יקרה
בינינו לבין אלוהים
בשעה שאנחנו
עומדים להתפלל.
מבחינתנו זה תהליך
של שינון סדרת
טקסטים

אדגיש ואומר, כי שני הדגשים החינוכיים, שמירת מצוות ושכלול תהליכי הלמידה, השתלטו לחלוטין על המפה החינוכית, באופן שלא הותיר מקום להדרכה נפשית, להכוונת תפילה ולהדרכה רוחנית החותרות להביא את האדם נוכח פני אלוהים. אם איננו מחנכים לזה, גם לא נוכל להגיע לזה.

הבעיות שמניתי כאן הן במידה רבה אימננטיות ליהדות, והן מעוגנות עמוק בהיסטוריה היהודית, אך למרות זאת אי אפשר לומר שאין לנו אלטרנטיבות.

למשל, שלושה זרמים של חסידות: חסידות אשכנז, חסידות הצופית והחסידות המאוחרת הם במידה רבה ניסיונות לתיקון ולהצבת אלטרנטיבה לחסר.

מי שקורא למשל את ההקדמה לספר "חובות הלבבות" – שדרך אגב, אינו מזכיר כלל את מצוות תלמוד תורה ונראה שאינו תומך באידאולוגיה ישיבתית, אלא בתמונה דתית אחרת – וכן בעשרות טקסטים אחרים, רואה שלאורך הדורות אנשים חשים בחיסרון הזה. היהדות היא דת למרות הכול, והיא אמורה להביא את האדם לקרבת אלוהים.

לדעתי, יש ביהדות מעין מטוטלת בין הזרם המרכזי, שהוא זרם של הסתגלות, המבסס את תחליפי הנוכחות וגם, שלא במתכוון, מבסס את הדחיקת תודעת נוכחות האלוהים, לבין ניסיונות מתמשכים של זרמים ותנועות שונים לאזן את הזרם המרכזי. זרמים ותנועות אלה אינם שורדים. הם נדחקים ומאבדים את כוחם בהדרגה.

איפה אנחנו היום? האם המשבר של הציבור הדתי-לאומי הוא רק אותו משבר של המתח האימננטי של היהדות בין חיצוניות הפולחן – האינטלקטואליזם, מול העומק של עמידה מול פני אלוהים, או שמא יש מרכיבים המייחדים את מצבו של הציבור הזה? לדעתי, יש לפחות מרכיב אחד המאפיין דווקא את הציבור הזה.

הציבור השותף לתחייה הלאומית שם את כל כובד המשקל על התחדשות הלאומיות. המבט שלו ממוקד בכלל ולא ביחיד. ממילא, בעיית העדר נוכחות אלוהים מקבלת משנה תוקף ובמידה רבה גם מוזנת מן המתח שבין הקריאה האידאולוגית הציבורית הכללית לבין הצרכים של חיי הנפש של היחיד.

כשהדגש הוא לאומי ולא דתי, אי אפשר לדבר על נוכחות המצריכה תשומת לב ליחיד

יש לנו תלמידי חכמים
שיודעים לפסוק
הלכות, רבנים
שיודעים לקבוע
מדיניות, חכמים
היודעים לפרש
טקסטים ותלמידים
שיודעים להתווכח
ביניהם. אך האם יש
לנו מסורת כיצד יש
להדריך מבחינה
רוחנית בעבודת
אלוהים?

ולתודעתו, לפסיכולוגיה ולתהליכי הנפש שלו. כששמים את כל הדגש על צורכי הכלל, משלמים מחיר, אשר אף אם הוא מודע ומוצדק, אי אפשר להתעלם ממנו. התכנסותנו כאן נועדה להביא למודעותנו את העובדה ששילמנו מחיר.

ה

מה ההבדל בין דת לבין אידאולוגיה? אפשר לענות על כך במשוואה זו: דת – נוכחות = אידאולוגיה. לאמור, אם אנחנו מסלקים מן הדת את אותו אלמנט של עמידה מול אלוהים, של מודעות אליו ושל נוכחות, אנו נשארים עם אידאולוגיה. אידאולוגיה זו יכולה להיות יפה, חשובה וכדאית, אך סוף-סוף היא אינה דתיות מלאה, שכן שדתיות מושגת על נוכחות.

לרב קוק, שהיה איש אלוהים, היה חזון. הוא התייחס לתחייה הלאומית, לחידוש הנבואה ולחידוש המקדש כאיש אלוהים. לעומת זאת, כשתלמידי תלמידי מאבדים את אלמנט הנוכחות, הרי הם נשארים עם סוג של אידאולוגיה. לצערנו, אנו במצב שבו חלק גדול מהחיים הדתיים שלנו הפכו מחיים דתיים לחיים אידאולוגיים.

**כשהדגש הוא לאומי
ולא דתי, אי אפשר
לדבר על נוכחות
המצריכה תשומת לב
ליחיד ולתודעתו,
לפסיכולוגיה
ולתהליכי הנפש שלו.
כששמים את כל
הדגש על צרכי
הכלל, משלמים מחיר,
אשר אף אם הוא
מודע ומוצדק, אי
אפשר להתעלם ממנו**

דומני כי אי אפשר להתכחש לכך שבעולם ובישראל – וגם בציבור הדתי – יש תהליך של אינדיבידואליזציה גוברת והולכת, ושוב איננו מונעים באותה מידה מכוח התהליכים הקולקטיביים שאפיינו אותנו בעבר. הדבר בולט במיוחד אצל בני הנוער, שאינם מוצאים את סיפוקם אך ורק באידאולוגיה. אצלם עולים צרכים חינוכיים ורוחניים אחרים, כגון סוג מסוים של מימוש. אין כוונתי רק למימוש עצמי, אלא למימוש של התכלית הרוחנית של היהדות, מימוש של התכלית של התורה, ומימוש הקשר עם הקב"ה.

בכוחה של האינדיבידואליזציה הזו גם לפתוח פתחים חדשים, כגון התופעה של בני נוער הנוסעים למקומות כמו הודו. באופן זה בני הנוער יוצאים מתוך העולם שלהם, עולם שבו היו מכונסים בתוך עצמם וחשבו שהאמת

בקרבם. כשהם מכירים מסורת אחרת ורואים מה זאת תופעה דתית, הם יכולים לגלות מה חסר אצלם, בבית. אמנם, קיימת סכנה של חציית גבולות, אך גם יכול לנבוע מכך דחף חיובי של חזרה הביתה עם שאיפה לגלות את הצד הטוב הקיים בקרבנו פנימה.

דווקא בתהליך זה יש תיקון והפיכת היהדות לדת "נורמלית" לכאורה, שכן הניתוק הזמני מהזהות הקולקטיבית הלאומית יסייע בפתרון הפרובלמטיות שהצגתי.

ו

בדיון זה ראוי להזכיר גם את השאיפה למיסטיקה. החוקר החשוב והמפורסם ביותר בדורנו בתחום המיסטיקה הנוצרית הוא חוקר מאוניברסיטת שיקגו בשם ברנרד מקגין (Bernard McGinn). בעשור האחרון הוא כותב היסטוריה מסכמת ומקיפה של תולדות המיסטיקה הנוצרית. הוא קרא לספר שלו על תולדות המיסטיקה *The Presence of God*. מקגין מגדיר מיסטיקה כנוכחות אלוהים ומבחינתי זו הגדרה מהותית מאוד, שכן היא מלמדת שהמיסטיקה אינה דבר זר לדת, אלא היא הגשמתה של התכלית הפנימית של כל דת באשר היא, דהיינו להביא את האדם למצב שבו הוא עומד נוכח פני אלוהים.

יש הטוענים שמיסטיקה היא תופעה של התכנסות פרוזיטית פנימה. עיון בתולדות המיסטיקה ביהדות ובדתות אחרות מעלה שהמיסטיקה אינה אלא תהליך של ניסיון להגשים את המודעות לנוכחות אלוהים. אילו היתה הדרכה רוחנית ואנשים בני סמכא, ואילו היו מנגנונים, כמו אולפנות ובתי ספר, שהיו יודעים לחנך ולהדריך לחיים המיסטיים, היו צומחים אנשים המגשימים באופן מלא ונכון את ההגיון הפנימי של החיים המיסטיים.

תולדות המיסטיקה הנוצרית והיהודית מלמדות, שהאנשים המגשימים את החיים המיסטיים אינם פרוזיטים הנשארים מכונסים בתוך עצמם, אלא אנשים המשרתים את הקהילה ופועלים בה, אולי אף יותר מאחרים.

לעניות דעתי, בהעדר האלמנט המביא את הדת להשלמתה ולהגשמתה, והמהווה את מרכזה, נמצא את עצמנו בתהליך התפוררות מתגבר. רק על ידי גילוי המרכז הזה נוכל להחזיק את המנגנון בשלמותו, בין ברמת היחיד ובין ברמת הכלל. הסתירה בין חיים פנימיים של נוכחות אלוהית לבין חיים של הגשמת אידאלים ציבוריים אינה אלא מדומה ושטחית.

**בכוחה של
האינדיבידואליזציה
לפתוח פתחים
חדשים, כגון התופעה
של בני נוער הנוסעים
למקומות כמו הודו.
כשהם מכירים מסורת
אחרת ורואים מה
זאת תופעה דתית,
הם יכולים לגלות מה
חסר אצלם, בבית**

אם כן, מה אנו יכולים לעשות? האם שורש הבעיה הוא סיסטמי? דומני שהדבר הראשון שעלינו לעשות הוא לדעת שלא אנו הצריכים לעשות. היהדות אינה רכוש פרטי של איש,

ובמקרה הטוב אנחנו שייכים לה, ולא היא שייכת לנו. היא שייכת לקב"ה, ותהליכים רוחניים צריכים לקרות מלמעלה.

עם זאת, עלינו להיות מודעים לבעיות הקיימות, שכן המודעות משפיעה על הדימוי העצמי שלנו, ומונעת שאננות וביטחון מופרז, המאפיינים את הציבור שלנו, החש שהאמת מונחת בכיסו.

עלינו להיות מודעים לבעיות הקיימות, שכן המודעות משפיעה על הדימוי העצמי שלנו, ומונעת שאננות וביטחון מופרז, המאפיינים את הציבור שלנו, החש שהאמת מונחת בכיסו

ידועים היטב דברי רבי יהודה הלוי, שהיהדות בצורתה הבתר-מקראית, היא דת חולה. אף על פי כן, אין אמירה זאת משפיעה על התודעה העצמית שלנו. הסיבה לכך היא שהדת הפכה לאידאולוגיה וככזו כל התחליפים שלנו היום כה מוצלחים, עד שלא נותר צורך בדבר עצמו. דבריו של רבי יהודה הלוי, שעד שהנבואה תשוב היהדות תישאר דת חולה, אינם משפיעים על הדימוי העצמי של הציבור, המרגיש שהוא נמצא בעיצומם של תהליכי התחייה והגאולה. אנו מוכנים לשלם מס שפתיים למה שחסר, אך בפועל אין ההעדר מעצב באופן עמוק את הדימוי העצמי שלנו כאנשים שחסר להם משהו. מסיבה זו אני חושב שטוב הדבר שילדינו ישובו מהודו ו"ישימו אותנו קצת בפרופורציה". הענווה, כך למדנו, היא אחד הסממנים הראשונים של קרבת אלוהים.

המודעות לקיומה של הבעיה גם מאפשרת לנו לפנות לחלקים של המסורת שאין אנו מתייחסים אליהם ברצינות הראויה, או שאנו מטמיעים אותם יותר מדי בזרם האחר, ולתת להם את ההודמנות לחיות ולדבר אלינו. כך נוכל לנסות לפתח קהילות החיות על פיהם, באופן המאפשר לזרמים יהודיים קלסיים – אך שכוחים – להזין אותנו.

אם אנו מדברים על שאיפה להשגת נוכחות אלוהים, יש מקום לחשיבה מעמיקה על אודות יחסי תורה ותפילה. מי שמוכן להודות בקיומו של המשבר וחשובה לו קרבת אלוהים, הריהו בא לתפילה. רבי נחמן מברסלב נקט עמדות מרחיקות לכת בנוגע ליחסים שבין תורה לתפילה. הוא הפך בתפיסתו העיונית את היחסים שבין תורה לתפילה והעמיד את התפילה בראש הסולם הערכי. כשרבי נחמן היה צריך לומר מה חובתו הדתית של האדם בעולמו, הוא אמר "להתפלל ללמוד ולהתפלל", ולא "ללמוד להתפלל וללמוד". לאמרה זו יש בסיס תאורטי מעמיק יותר במשנתו.

אם פתחנו במזמור מ"ב בתהילים, הרשו לי לחתום בדברי מזמור זה. אנו המודעים למשבר הנוכחות האלוהית, האם אנו יכולים להמשיך ולהזקק לאותם פסוקים מספר תהילים שבהם

פתחנו?

לדעתי – כן וכן. הפסוקים האלה משקפים היטב את מצבנו הרוחני הקולקטיבי. אדרבא, כקוראים, כקהילה קולקטיבית, זהו מצבנו. אנו שראינו פני אלוהים ואיבדנו אותו. אנו הצמאים והמתגעגעים לשוב ולזכות לנוכחות אלוהים. לנו היה פעם בית אלוהים ובו שרתה שכינה, ועתה היא חסרה לנו, ואנו שואלים: מתי נראה את פני אלוהים? אנו שעברנו בסבל הגלויות ומחפשים היכן נמצאת הנוכחות האלוהית בקרבנו. על השאלה "באמור אלי כל היום איה אלוהיך", עלינו להשיב כתשובת המשורר, "הוחילי לאלוהים כי עוד אודנו, ישועות פני ואלהי".